УДК 334.758:330.341.2

Грінченко О.В.
аспірант кафедри міжнародних фінансів
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

КЛАСТЕР ЯК НОВА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ

У статті розглянуто сутність та роль кластерів як нової форми організації виробничих систем. Автором визначено специфіку діяльності кластерних структур. У роботі увага зосереджується на ознаці територіального поділу, що дозволяє виділити ієрархію рівнів кластерної взаємодії: локальний, регіональний, національний, міжнародний. Автор наголошує на необхідності формування та функціонування кластерних систем в Україні, що у підсумку призведе до структурних зрушень економіки країни в цілому.
Ключові слова: кластери, глобальні виробничі системи, кластеризація, підприємство, партнерство.

Гринченко Е.В. КЛАСТЕР КАК НОВАЯ ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СИСТЕМ
В статье рассмотрены сущность и роль кластеров как новой формы организации производственных систем. Автором определена специфика деятельности кластерных структур. В работе внимание сосредотачивается на признаке территориального деления, что позволяет выделить иерархию уровней кластерной взаимодействия: локальный, региональный, национальный, международный. Автор подчеркивает необходимость формирования и функционирования кластерных систем в Украине, что в итоге приведет к структурным сдвигам экономики страны в целом.
Ключевые слова: кластеры, глобальные производственные системы, кластеризация, предприятие, партнерство.

Grinchenko O.V. CLUSTER AS A NEW FORM OF DEVELOPMENT IN PRODUCTION SYSTEMS
The article considers the essence and role of clusters as a new form of organization of production systems. The author has identified the specifics of cluster structures. The work focuses on the territorial division, which allows us to determine a hierarchy of cluster levels of interaction: local, regional, national, international. The author stresses the need for the formation and operation of cluster systems in Ukraine, which eventually will lead to structural changes of the economy as a whole.
Keywords: clusters, global production systems, clustering, enterprise, partnership.

Постановка проблеми. Сьогодні кластери є важливим інструментом промислового розвитку, інновацій, конкурентоспроможності та економічного зростання. Формування кластерів дає чітке розуміння економічного профілю території, сприяє залученню інвестицій; допомагає визначити напрямки вдосконалення освіти та сприяє дослідницькій активності, стимулює розвиток малого підприємництва на основі використання передових технологій; сприяє виходу продукції на міжнародні ринки та входженню підприємств в мережі стратегічної взаємодії. Кластери сприяють підвищенню конкурентоспроможності економіки регіонів, в яких вони розташовані, завдяки ефекту синергії, коли значущість цілого перевищує просту суму складових частин. Сьогодні виробничі системи сприяють активному об'єднанню всіх складових елементів економічної системи, виникненню розмаїття інтенсивних внутрішніх зв'язків. Розвиток однієї спеціалізованої форми виробничої діяльності веде до формування цілого спектра інших спеціалізованих форм. Тому аналіз цього всесвітнього процесу має не лише теоретичне, але і суто практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням формування кластерних структур займались провідні зарубіжні та вітчизняні науковці, серед яких Ю. Бажал, М. Войнаренко, В. Гусєва, О. Длугопольський, К. Дудкіна, О. Зінченко, А. Кінах, С. Колодинський, М. Портер, А. Поручник, В. Прайс, С. Розенфельд, Р. Сіліна, С. Соколенко, М. Сторпер, В. Чужикова та багато інших. Незважаючи на значну кількість наукових робіт, в яких досліджується сутність кластерних структур, дане питання потребує подальшого дослідження та визначення їхнього місця у глобальній виробничій системі в цілому.

Постановка завдання. Завдання статті полягає у дослідженні сутності, функцій та місця кластерних структур у глобальних виробничих системах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальні виробничі системи (ГВС) являють собою домінуючу форму прикордонної економічної організації виробництва постачання товарів та послуг. Вони є результатом дії прояву безпрецедентного інтеграційного чинника і ринків по всьому світу як відповідь на політичні та технологічні зміни. На сьогоднішній день ГВС є продуктом значних змін, які відбулися у світовій економіці за останні три десятиліття, і ринкових сил, що визначають їхні обсяги і напрям. Фундаментальним обґрунтуванням формування виробничих систем є досягнення економічної ефективності та конкурентних переваг.

У сучасних умовах успішність економічного розвитку будь-якої країни тісно пов'язана з промисловим зростанням. Як доводить світовий досвід, створення та розвиток кластерних структур забезпечує стійкі темпи зростання конкурентоспроможності підприємства на всіх рівнях. Тобто кластер дозволяє вижити малому бізнесу і співпрацювати з великими підприємствами своєї галузі. Вони здатні поєднувати спеціалізацію та інтеграцію, конкуренцію і кооперацію, забезпечуючи сталий соціально-економічний розвиток регіонів.

Кластер – це географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, асоційованих установ в окремій галузі, сфері, що пов'язані спільними технологіями та навичками, характеризуються спільністю діяльності та які взаємодоповнюють один одного. Зазвичай вони існують в географічній зоні, де комунікації, логістика та людські ресурси є легкодоступними [1].

Основними характеристиками кластера, що відрізняє його від інших територіально-виробничих систем, є: взаємозв'язки та взаємозалежності елементів кластера; ефективність взаємодії підприємств у межах формування кластерної структури; синергетичний ефект – це інтегральна характеристика, що являє собою результат взаємодії інноваційних потенціалів складових, визначає кількісну оцінку їхнього взаємовпливу; основні підприємства кластера, які

поєднані виробничими зв'язками та співпрацею, що роблять основний внесок у результат діяльності кластера; ядро кластера (координаційний центр), що регулює діяльність кластера; резерви зростання, що виражаються через напрями діяльності чи окремі підприємства, потенціал яких не розкритий повністю, але здатний за умови реалізації сприяти стратегічному розвитку всієї інноваційної структури.

Виділяють такі національні моделі кластеризації економіки:

1) італійська – промисловий кластер складається з великої кількості малих фірм, які об'єднуються в різні асоціації для підвищення своєї конкурентоспроможності; особливістю італійської кластерної моделі є те, що вона включає у себе переважно малі та середні моделі, значною є роль держави, хоча кластери Італії дуже рідко виникають з ініціативи великого капіталу чи держави;

2) фінська – кластер має високий рівень інтернаціоналізації бізнесу та інновацій; кластерний підхід у Фінляндії став досить популярним після того, як він уперше був використаний для розробки промислової політики країни у 1991–1993 рр. У результаті проведеної в 1990-ті роки роботи економіка Фінляндії повністю перейшла від підтримки базових галузей, що повільно ростуть, до галузей та кластерів, що розвиваються на основі високих технологій. Спеціалістами Інституту дослідження економіки Фінляндії з використанням методів аналізу таблиць «витрати-випуск» були ідентифіковані десять основних кластерів: лісовий, інформаційний та телекомунікаційний, металургійний, енергетичний, бізнес-послуг, охорони здоров'я, машинобудівний, харчовий, будівельний;

3) шотландська: передбачає існування центрального ядра – великої компанії або декількох компаній, яке об'єднує навколо себе невеликі (малі або середні) фірми. Така модель допускає активне залучення іноземного капіталу, який і є основою формування центру кластера у вигляді підприємств з іноземними інвестиціями;

4) японська (азіатська) – у кластері існує фірма-лідер, яка має високий масштаб виробництва та інтегрує велику кількість постачальників на різних стадіях технологічного ланцюга; кластери складають основу державної інноваційної системи. Японська модель кластерів відрізняється ефектом спеціалізації та слабкою оперативною діяльністю. Японська система кейрецу (система, при якій виникають об'єднання великої материнської компанії і середніх та малих підприємств у рамках структури субпідрядних відносин у виробництві продукції) характеризується багатошаровими та багаторівневими об'єднаннями підприємств, орієнтованими на обслуговування виробничого циклу головної компанії та поєднаних між собою технологічними зв'язками;

5) індійсько-китайська (східна) – основну роль відіграють прямі іноземні інвестиції, які приносять сучасні технології, інвестиції і дають вихід на світові ринки;

6) північно-американська – найбільш сильно виражена конкуренція між фірмами, більшість взаємозв'язків опосередковуються ринком; американська модель розвитку кластерів спрямована на підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі на базі переваг, що ґрунтуються на науково-технологічних досягненнях та інноваціях. Особливість американської моделі конкурентоспроможності полягає в сумісній діяльності державних структур, промислових підприємств та академічних організацій.

7) пострадянська – ринкові відносини і конкуренція зведені до мінімуму, виробництво сконцентровано на великих компаніях; найбільш успішно програма кластероутворення реалізується в Казахстані, де група американських консультантів на чолі з М. Портером провела значні дослідження економіки країни та визначила найбільш перспективні кластери. Стратегією індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2003–2015 рр. визначені кластерні ініціативи, реалізація яких буде спрямована на розвиток промислового потенціалу та підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі інноваційного об'єднання всіх учасників кластеру [6; 5].

У сучасних умовах продовжується становлення глобального мережевого укладу, внаслідок чого відбуваються процеси формування нових кластерних структур, а саме міжнародних кластерів, що функціонують в економічному співробітництві країн з метою створення конкурентоспроможного продукту чи послуги, на базі спільного використання ресурсів, обміну досвідом та знаннями, технологіями, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню рівня міжнародної конкурентоспроможності та соціально-економічному розвиткові.

Класифікація кластерів за територіальною ознакою:

1) локальний (міський) – утворення об'єднанням незалежних господарюючих суб'єктів у межах окремого міста (мегаполіса);

2) регіональний – виника в межах одного регіону (району, області, провінції, штату) та орієнтований на певну географічну концентрацію взаємопов'язаних галузей;

3) національний – включає до свого складу господарюючі суб'єкти, що розташовані у різних регіонах раїни; першочергово орієнтуються на зовнішній ринок, тобто на експорт;

4) міжнародний (міждержавний, міжрегіональний) охоплює території декількох країн, базується на використанні конкурентних переваг країн, які представляють учасники кластера;

4.1. – транскордонний – визначає співпрацю суміжних прикордонних територій сусідів держав, тобто визначальною є наявність спільного кордону між прикордонними територіями сусідніх країн, що співпрацюють; базується на використанні конкурентних переваг територій сусідніх країн, до яких належать учасники кластера;

4.2. – транснаціональний – визначає співпрацю в рамках будь-яких адміністративно-територіальних одиниць, які належать до різних держав; охоплює декілька суміжних країн та базується на використанні конкурентних переваг кожної з територій цих країн, які представляють учасники кластера;

4.3. – глобальний (постматеріальний віртуальний) не має чітко визначеної території господарювання, співробітництво здійснюється у загальнопланетарному масштабі і характеризується великою кількістю учасників із різних країн.

Кластери як динамічні конкурентні елементи національних економічних систем здатні забезпечити національну самодостатність в умовах глобалізації, справляючи зростаючий вплив на розвиток країн, зокрема, вони врівноважують тенденції інноваційзації, соціалізації, економічної демократизації.

Типологізація детермінант формування міжнародних кластерів:

1. Економічна ефективність: нарощення експортного потенціалу кластера; підвищення рівня кон-

курентоспроможності кластерного продукту та прибутковості виробництва; формування економічного ресурсу інноваційного розвитку.

2. Соціальна ефективність – підвищення рівня зайнятості за рахунок формування супутніх галузей; зростання результативності діяльності соціальних інститутів, їхньої демократизації та соціальної зобов'язаності; створення наукових спілок і соціальних фондів.

3. Політична доцільність – урахування контексту зовнішньої політики держави – вимоги євроінтеграційного вектору розвитку, що включає в себе посилення кооперації з європейськими компаніями, участь в інтеграційних формуваннях на європейському просторі [3].

Формування і розвиток кластерів є ефективним інструментом залучення прямих іноземних інвестицій та активізації зовнішньоекономічної діяльності регіону. Розвиток кластерів дозволяє також забезпечити переваги підприємств у виробничих ланцюгах створення вартості, сприяючи підвищенню ступеня переробки сировини, що добувається, імпортозаміщенню і зростанню локалізації окремих виробництв, а також – підвищенню рівня нецінової конкурентоспроможності товарів і послуг [2]. Діяльність кластерів різнобічна і може мати не тільки позитивний, а й негативний вплив на розвиток економіки як регіону, так і країни загалом. Наприклад, як недолік діяльності можна розглядати спеціалізацію кластера, коли кластер займає більшу частину регіону та є ключовим суб'єктом у формуванні основних показників.

Загалом, інтернаціоналізація і глобалізація кластерів зумовлені необхідністю доступу до ресурсів поза межами кластерної системи локалітету. Сучасні кластеризаційні форми формуються під впливом науково-технологічного процесу, що спричиняє залежність національних економік від високотехнологічних секторів економіки. Глобальні кластерні структури зосереджені в Азії (Корея, Тайвань, Китай, Малайзія, Тайланд, Індія), а також в периферійних місцях в Європі (наприклад, в Ірландії, Центральній та Східній Європі, Росії), Бразилії, Мексиці, Аргентині, деякі місця в Карибському басейні (наприклад Коста-Ріка) та в інших місцях у так званій смузі відведення (інший світ) [4]. Тому механізми кластеризації активно використовуються урядами багатьох країн світу, а тому закономірності їхнього формування і функціонування досліджуються моніторинговими інституціями на зразок Європейської кластерної обсерваторії.

На сьогоднішній день досвід розвинених країн свідчить про високу ефективність впровадження кластерної політики у підвищенні рівня конкурентоспроможності економіки, незважаючи на те, що вона різниться за принципами створення, стимулювання та розвитку кластерів. Сучасна парадигма кластеризації економік базується на концепції використання стимулів формування локальних кластерів та комплексу заходів впровадження кластерної політики, що передбачає використання державних і національних інструментів кластерної політики у сфері високих технологій, зокрема, на основі державно-приватного партнерства з розвитку кластерів у пріоритетних галузях економіки.

Щодо розвитку кластерної моделі розвитку вітчизняної економіки, потрібна активізація кластерних ініціатив у високотехнологічних секторах вітчизняної промисловості, що має стати обов'язковою складовою національної стратегії інноваційного прориву. Для України формування кластерів полягають у розширенні міжнародного співробітництва з країнами європейського Союзу та використання європейського досвіду, адже це є найбільш перспективною формою розвитку, що дозволить максимально ефективно використовувати наявні природні, інтелектуальні, наукові та інвестиційні ресурси.

Висновки. Сучасні процеси кластеризації, утворення і функціонування нових мережевих структур стали відповіддю на виклики глобалізації – поряд із зростанням масштабів виробництва і збуту продукції, обсягів експорту товарів і послуг, інтенсифікацією інвестиційної взаємодії, обміном новітніми технологіями і факторами виробництва, міжнародного науково-технологічного співробітництва, виконують функції уніфікації та реструктуризації глобальної і національних економічних систем.

Включення кластерів до глобальних виробничих систем створює нові можливості для пізнання дифузії з місцевими постачальниками, які могли б послужити каталізатором для формування місцевого потенціалу. Різні кластери стикаються з різними можливостями й обмеженнями. Глобальні виробничі системи продовжують розповсюдження національних кластерів через національні кордони. Це означає дві речі: по-перше, деякі етапи ланцюжка створення вартості є міжнародно-розосередженими, тоді як інші залишаються сконцентрованими, по-друге, на міжнародному рівні розрізнених заходів, як правило, накопичуються в обмеженому числі зарубіжних кластерів. Це ясно вказує на те, що агломераційні структури продовжують справу, отже, шлях залежить від характеру траєкторії розвитку для окремих спеціалізованих промислових кластерів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Войнаренко М. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України / М. Войнаренко // Світовий та вітчизняний досвід запровадження нових виробничих систем (кластерів) для забезпечення економічного розвитку територій / Матеріали конференції 1-2 листопада 2001 р. – Київ : Спілка економістів України, 2001. – С. 25-33.
2. Гриценко С.І. Стратегія міжнародної економічної діяльності кластерних утворень в інформаційній економіці : монографія / С.І. Гриценко, А.В. Таранич. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – 297 с.
3. Черних В.В. Економічні імперативи локальної кластерізації в країнах Центральної та Східної Європи : автореф. дис. … на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Черних В.В. – Київ, 2015. – 20 с.
4. Globalization of Production and the Competitiveness of Small and Medium Sized Enterprises in Asia and the Pacific: Trends and Prospects, Studies in Trade and Investment // ESCAP. – 2009. – № 65. – 106 p.
5. Henderson J. Global Production Networks and the Analysis of Economic Development / J. Henderson, P. Dicken // Review of Internetional Political Economy. – 2002. – 436-464 p.
6. The Cluster Policies Whitebook / T. Andersson, S. Schwaag-Serger, J. Sorvik, T. Wise Hansson. – Sweden : IKED, 2004. – 266 c.